

УДК 342.72/.73:342.565.2:347.426.6](477)

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.4.5>

ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ОСОБІ НЕКОНСТИТУЦІЙНИМ АКТОМ: ДО ПИТАННЯ ПРО НЕОБХІДНІСТЬ ЗАКОНОДАВЧИХ ЗМІН

Карнаух Вадим Сергійович,

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник відділу науково-правових експертиз
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України

У статті розглянуто окремі аспекти, пов'язані з питанням відшкодування шкоди, завданої фізичним або юридичним особам неконституційним актом. Звернено увагу на дискусію щодо достатності чинного правового регулювання для забезпечення ефективного захисту прав осіб, яким заподіяно шкоду внаслідок застосування неконституційного акта, та щодо шляхів усунення відповідної законодавчої прогалини. Стверджується, що позбавлення особи права на відшкодування шкоди, заподіяної неконституційним актом, є недопустимим. Безумовним пріоритетом є правило щодо прямої дії норм Конституції України, закріплене в частині третій статті 8 Конституції України. За відсутності спеціального закону та з огляду на статтю 3 Конституції України вбачаються сумнівними заперечення щодо визнання у формулюванні «незаконні рішення, дії ... органів державної влади, органів місцевого самоврядування ... при здійсненні ними своїх повноважень» у статті 56 Конституції України та частині першій статті 1173 Цивільного кодексу України можливості поширення на неконституційні правові акти (неконституційні нормативно-правові акти та індивідуальні акти, ухвалені на підставі неконституційних нормативно-правових актів). Досліджено досвід правового регулювання відносин з відшкодування шкоди, заподіяної неконституційним актом, у деяких європейських державах (Республіка Хорватія, Республіка Кіпр та Словацька Республіка). Стверджується, що з огляду на частину третю статті 8 та статті 56 Конституції України, виконання позитивного обов'язку держави, що впливає із частини третьої статті 152 Конституції України, є можливим без ухвалення окремого закону, який би на виключних засадах регулював відносини щодо відшкодування шкоди, заподіяної неконституційними актами і діями. Удосконалення чинних законодавчих норм для ефективного усунення наявної правової прогалини може передбачати внесення змін до окремих нормативно-правових актів (Цивільний кодекс України, Закон України «Про Конституційний Суд України»).

Ключові слова: Конституція України, Цивільний кодекс України, неконституційний акт, відшкодування шкоди, спеціальний делікт.

Karnaukh Vadym. Compensation of damage caused to a person by an unconstitutional act: on the need for legislative changes

Certain aspects related to the issue of compensation of damage caused to individuals or legal entities by an unconstitutional act are examined in the article. Attention is drawn to the debate on the adequacy of existing legal regulation to ensure effective protection of the rights of persons who have suffered damage as a result of the application of an unconstitutional act and on ways to eliminate the relevant legislative gap. It is stated that depriving a person of the right to compensation for damage caused by an unconstitutional act is unacceptable. The rule on the direct effect of the provisions of the Constitution of Ukraine, enshrined in part three of Article 8 of the Constitution of Ukraine, is an unconditional priority. In the absence of a special law and based on Article 3 of the Constitution of Ukraine, objections to the recognition in the wording "illegal decisions, actions...of state authorities, local self-government bodies...in the exercise of their powers" in Article 56 of the Constitution of Ukraine and part one of Article 1173 of the Civil Code of Ukraine of possibility of application to unconstitutional legal acts (unconstitutional normative legal acts and individual acts adopted on the basis of an unconstitutional normative legal acts) seem to be questionable. The experience of legal regulation of relations concerning

compensation of damage caused by an unconstitutional act in some European states (the Republic of Croatia, the Republic of Cyprus, and the Slovak Republic) has been studied. It is stated that, based on part three of Article 8 and Article 56 of the Constitution of Ukraine, the fulfillment of the positive obligation of the state arising from part three of Article 152 of the Constitution of Ukraine is possible without the adoption of a separate law that would regulate relations regarding compensation of damage caused by unconstitutional acts and actions on an exclusive basis. Improving existing legislative norms to effectively eliminate the existing legal gap may involve amending certain normative legal acts (the Civil Code of Ukraine, the Law of Ukraine "On the Constitutional Court of Ukraine").

Key words: Constitution of Ukraine, Civil Code of Ukraine, unconstitutional act, compensation of damage, special tort.

Відповідно до частини 3 статті 152 Конституції України, матеріальна чи моральна шкода, завдана фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними, відшкодовується державою в установленому законом порядку [1]. Звертаючись до цієї норми Основного Закону України, Конституційний Суд України вказував на обов'язок держави: ухвалити відповідний закон, який має визначити порядок та умови такого відшкодування [2]; розробити порядок (юридичний механізм) відшкодування шкоди, якої було заподіяно внаслідок дії неконституційної норми [3].

Тривала відсутність законодавчих змін у світлі означеного обов'язку держави зумовила появу неоднозначного правозастосування Верховного Суду та широку наукову дискусію. Різні виміри проблематики відшкодування шкоди, завданої неконституційним актом, розглядали у своїх дослідженнях В. В. Артюхова, М. В. Афанасьєва, Ю. Г. Барабаш, І. Е. Берестова, В. В. Борденюк, О. Ю. Водянніков, М. І. Козюбра, П. О. Коломійцев, Ю. Б. Ключковський, Л. В. Красицька, О. О. Первомайський, Д. С. Терлецький, Г. Ю. Шаркова та інші науковці. Водночас висловлені погляди як щодо достатності чинних правових норм, так і шляхів удосконалення правового регулювання характеризується суттєвими відмінностями. Залишається незначною й увага дослідників до зарубіжного досвіду у відповідному контексті. Указані аспекти зумовлюють актуальність цієї наукової розвідки.

Насамперед слід звернутися до питання щодо регулятивного потенціалу чинних законодавчих приписів для забезпечення ефективного захисту прав осіб,

яким заподіяно шкоду внаслідок застосування неконституційного акта.

І. Е. Берестова, О. О. Первомайський, Г. Ю. Шаркова, В. В. Артюхова та П. О. Коломійцев, посилаючись на правило про пряму дію норм Конституції України (частина 3 статті 8 Конституції України – В. К.) та статтю 56 Конституції України, зазначають про відсутність потреби в окремому законі для компенсації збитків, заподіяних особі неконституційним законом. Завершеність цієї позиції дещо послаблюється іншим твердженням науковців про те, що момент виникнення права на відшкодування майнової шкоди, її розмір (включно з реальними збитками або упущеною вигодою) та порядок відшкодування будуть найбільш ефективними за наявності спеціального закону про порядок відшкодування державою шкоди, завданої законом, який був визнаний неконституційним [4, с. 13–15].

Ю. Г. Барабаш указує, що відповідне право на відшкодування має самостійний характер, не має абсолютного характеру, а тому висловлює сумніви щодо можливості безпосереднього звернення до суду для його реалізації на підставі частини 3 статті 8 Конституції України, а також критикує підхід національних судів щодо застосування принципу аналогії закону до вказаного інституту відшкодування шкоди за статтею 152 Конституції України, звертаючи увагу на різну юридичну природу статті 56 та частини 3 статті 152 Конституції України [5, с. 56–57].

На думку О. Ю. Водянікової, право на відшкодування, передбачене статтею 56 Конституції України, не стосується шкоди, завданої актами і діями, що визнані неконституційними. Це право стосується шкоди, завданої незаконними рішеннями,

діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень. Хоча частина третя статті 152 Конституції України встановлює обов'язок відшкодування шкоди, її застосування потребує чіткої імплементації через законодавчі акти, які досі не були ухвалені [6, с. 216–217].

Натомість В. В. Борденюк, розглядаючи та позитивно вирішуючи питання про можливість поширення статей Цивільного кодексу України, що встановлюють цивільно-правову відповідальність держави у вигляді відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень на відносини, які виникають у зв'язку з відшкодуванням шкоди, завданої неконституційними актами і діями, доходить висновку, що поняття «незаконні рішення та дії», яке вживається в статті 56 Конституції України, охоплює нормативно-правові акти у формі законів, які визнані неконституційними, а також правові акти індивідуального характеру. Водночас Цивільний кодекс України розглядається як закон, до якого відсилає частина третя статті 152 Конституції України [7, с. 28, 30–31].

М. І. Козюбра, визнаючи наявність законодавчої прогалини, викликаній відсутністю спеціального закону, який установлює порядок відшкодування шкоди, заподіяної фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними, зазначав, що підставою для вирішення цього питання є положення частини другої статті 8 Конституції України, за якою її норми є нормами прямої дії і яка гарантує звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод безпосередньо на підставі Конституції. Видатний правознавець також указував на можливість подолання відповідної прогалини шляхом використання під час судового розгляду справ із зазначеного питання статті 56 Основного Закону України, статей 1166, 1167, 1175 Цивільного кодексу України, частини п'ятої статті 21 Кодексу адміністративного судочинства України [8, с. 38–39].

Д. С. Терлецький зазначає, що в умовах відсутності спеціального закону положення частини третьої статті 152 Конституції України мають застосовуватися безпосередньо в системному зв'язку з положеннями статей 3 та 8 Конституції України, а положення статті 1175 Цивільного кодексу України можуть бути додатковим аргументом для обґрунтування неприпустимості відмови в судовому захисті конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України [9, с. 54–55].

Подібний підхід застосовується й Верховним Судом. У постанові від 19 березня 2025 року в справі № 300/2457/19 Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду не погодився з висновками суду апеляційної інстанції про відсутність закону, що визначає порядок реалізації права на відшкодування моральної та матеріальної шкоди, завданої законом, що визнаний неконституційним, і зазначив, що таким законом є Цивільний кодекс України (статті 16, 22, 1166, 1173, 1175) з урахуванням положень статті 56 Конституції України, юридичних позицій, сформульованих у Рішенні Конституційного Суду України від 27.02.2018 № 1-р/2018, а також висновків Верховного Суду, сформульованих у постановах Великої Палати Верховного Суду від 12.03.2019 у справі № 920/715/17, від 18.02.2020 у справі № 815/7279/15 [10].

На нашу думку, в умовах наявного правового регулювання позбавлення особи права на відшкодування шкоди, заподіяної неконституційним актом, є недопустимим. Безумовним пріоритетом є правило щодо прямої дії норм Конституції України, закріплене в частині третій статті 8 Конституції України. За відсутності спеціального закону та з огляду на статтю 3 Конституції України вбачаються сумнівними заперечення щодо визнання в формулюванні «незаконні рішення, дії ... органів державної влади, органів місцевого самоврядування ... при здійсненні ними своїх повноважень» у статті 56 Конституції України та частині 1 статті 1173 Цивільного кодексу України можливості поширення на неконституційні правові акти

(неконституційні нормативно-правові акти та індивідуальні акти, ухвалені на підставі неконституційних нормативно-правових актів). Водночас застереження можливо висловити у зв'язку із застосуванням частини 1 статті 1175 Цивільного кодексу України, у якій йдеться про шкоду, завдану в результаті ухвалення нормативно-правового акта [11]. У доктрині цілком обґрунтовано вказується, що відшкодування в разі неконституційності акта має настати за застосування акта [12, с. 45]. Верховний Суд зазначив, що заподіяння шкоди завжди відбувається внаслідок вже прийнятого та застосовного в минулому до особи неконституційного акта [13] (виділено мною – В. К.).

Для вирішення питання щодо можливих шляхів удосконалення національного законодавства корисним убачається висвітлення в цій роботі порівняльно-правового аспекту шляхом звернення до досвіду Республіки Хорватія, Республіки Кіпр та Словацької Республіки.

У Республіці Хорватія питання, пов'язані з відшкодуванням шкоди внаслідок здійснення конституційного контролю, регулюються Конституційним законом «Про Конституційний Суд Республіки Хорватія» (далі – Конституційний закон). Так, у частині 1 статті 38 Конституційного закону передбачено право фізичних та юридичних осіб звернутися з поданням щодо здійснення процедури перевірки конституційності закону та законності й конституційності інших нормативно-правових актів. З частини 2 статті 58 Конституційного закону випливає, що скасування норми закону або нормативно-правового акта внаслідок розгляду такого звернення зумовлює виникнення у відповідної особи права звернутися до уповноваженого органу для зміни індивідуального акта, яким було порушено її право та який ухвалено на підставі норми закону або іншого нормативно-правового акта, яку було скасовано. Своєю чергою, зі статті 59 Конституційного закону слідує, що в разі неможливості усунення негативних наслідків порушення прав особи шляхом зміни остаточного індивідуального акта така особа може протягом 6 місяців з дня офіційного опублікування рішення Конституційного Суду

в «Official Gazette Narodne novine» звернутися до компетентного суду з вимогою про усунення цих наслідків шляхом відшкодування шкоди [14]. Як указує суддя Конституційного Суду Хорватії у відставці Славіца Баніч, лише у випадку, якщо зміна правового акта не може усунути шкідливі наслідки порушеного права, спричинені неконституційним актом, відшкодування шкоди може вимагатися в компетентному суді відповідно до норм деліктного права [15, с. 104]. У цьому разі для отримання грошової компенсації потерпіла особа повинна довести умови цивільно-правової відповідальності: шкоду, причинно-наслідковий зв'язок між шкодою та діями / бездіяльністю правопорушника, але не вину, наявність якої є спростовною презумпцією [16, с. 17].

Відсутність у Республіці Хорватія законодавчих норм, які надають Конституційному Суду в разі заподіяння шкоди неконституційним актом право безпосередньо присуджувати компенсацію в межах відокремленого від відшкодування шкоди в цивільному процесі механізму захисту порушених прав, не стала перешкодою для формування правового обґрунтування щодо надання відповідної компенсації самим Конституційним Судом. Нормативною підставою для цього є ч. 5 ст. 31 Конституційного закону, згідно з якою, Конституційний Суд може визначати спосіб, у який буде виконуватися його рішення, відповідно його припис [14]. У рішенні Конституційного Суду Республіки Хорватія від 2013 року щодо Закону «Про державних виконавців» повноваження надавати таку сатисфакцію Конституційний Суд вивів саме з указанного положення. Проте Конституційний Суд підкреслив, що така сатисфакція є незалежним зобов'язанням держави і не впливає на загальне право вимагати відшкодування завданих збитків у судовому провадженні відповідно до загальних норм деліктного права. Грошова компенсація, яку присудив Конституційний Суд, ґрунтується на принципі справедливості, який пронизує весь текст Конституції і є невід'ємним у сфері захисту прав людини та основоположних свобод. Після цього рішення звільнені державні виконавці успішно порушили справи про від-

шкодування шкоди відповідно до Закону про зобов'язання, вимагаючи відшкодування різних видів збитків, яких вони зазнали внаслідок дії неконституційного правового акта [15, с. 107].

Переходячи до досвіду Республіки Кіпр, насамперед слід зауважити, що стаття 146 Конституції Республіки Кіпр, яка закріплює механізм конституційного контролю, зазнавала суттєвих змін у 2015, 2020, 2022 та 2025 роках. Як наслідок, наразі повноваження Верховного Конституційного Суду щодо здійснення конституційного контролю загалом обмежені випадками передання йому апеляції Адміністративним апеляційним судом, який в усіх інших випадках є повноважним розглядати та ухвалювати рішення щодо апеляції на рішення адміністративних судів, які мають виключну компетенцію ухвалювати остаточне рішення впершій інстанції за будь-якою апеляцією на рішення, акт чи бездіяльність будь-якого органу, суб'єкта владних повноважень або особи, яка здійснює виконавчі чи розпорядчі повноваження, з підстав суперечності їх положенням Конституції або закону або ухвалення їх з перевищенням чи зловживанням повноважень, наданих цьому органу, суб'єкту чи особі [17].

Питання щодо відшкодування шкоди регламентується ч. 6 ст. 146 Конституції Республіки Кіпр, згідно з якою будь-яка особа, якій завдано шкоди будь-яким рішенням, актом або бездіяльністю, визнаними недійсними відповідно до цієї статті, має право, тією мірою, якою її вимогу не було задоволено відповідним органом, суб'єктом владних повноважень або особою, звернутися до суду для отримання компенсації або альтернативно надання іншого засобу правового захисту, надання справедливого та співмірного відшкодування, визначеного судом, або про надання іншого справедливого і співмірного засобу правового захисту, який цей суд має право застосувати [17]. У практиці Верховного Суду Республіки Кіпр напрацьовано особливості застосування способу захисту, закріпленого в ч. 6 ст. 146 Конституції. Так, у справі «Frangoulides v. Republic (1982) 3 CLR 462» Верховний Суд зазна-

чив таке: «Підстава позову, передбачена частиною 6 статті 146 Конституції, є підставою *sui generis* у тому сенсі, що вона жодною мірою не є пов'язаною із загальним позовом про відшкодування шкоди або з будь-якою іншою підставою позову, що визнається в законодавстві («*Costas Tsakkistos v. The Attorney-General* (1969) 1 C.L.R. 355»). Право на відшкодування збитків, передбачене статтею 146, є повною мірою незалежним від будь-якої іншої підстави позову, як зазначив Верховний Суд у справі «*Attorney-General v. Andreas Marcoulides and Another* (1966) 1 C.L.R. 242». Не тільки його юридична основа, а й спосіб кількісної оцінки збитків відрізняється від загального позову [18].

У Словацькій Республіці на конституційно-правовому рівні визначальними є приписи ч. 3–4 ст. 46 Конституції Словацької Республіки, згідно з якими кожен має право на відшкодування шкоди, завданої незаконним рішенням суду, іншого органу державної влади чи органу публічного управління або неналежною офіційною процедурою. Умови та порядок судового та іншого правового захисту встановлюються законом [19]. Законом, до якого відсилає конституційна норма, є Закон Словацької Республіки «Про відповідальність за шкоду, завдану при здійсненні владних повноважень, та про внесення змін до деяких законів» № 514/2003. Відповідно до ч. 2 § 9 вказаного закону, неналежною офіційною процедурою не вважається здійснення Національною Радою Словацької Республіки (парламентом Словаччини – В. К.) конституційних повноважень щодо ухвалення законів. Водночас з ч. 4 § 6 закону слідує, що відповідні рішення парламенту щодо ухвалення законів не можуть уважатися незаконними рішеннями в розумінні інших приписів цього закону. Зв'язок між правом на відшкодування та здійсненням конституційного контролю Конституційним судом установлюється в ч. 4 § 9 закону виключно щодо неналежної судової процедури, під час оцінки якої враховується остаточне рішення Конституційного суду Словацької Республіки за конституційною скаргою, яким Конституційний суд Словацької Республіки вста-

новив порушення права на своєчасний розгляд справи [20].

Зазначені особливості спеціального словацького закону, до якого відсилає конституційна норма, що закріплює право на відшкодування, зумовлюють необхідність звернення до інших норм законодавчих норм. Так, відповідно до ч. 1 ст. 127 Конституції Словацької Республіки Конституційний суд розглядає скарги фізичних або юридичних осіб, які заявляють про порушення їхніх основних прав і свобод або прав людини і основних свобод, що впливають з міжнародного договору, ратифікованого Словацькою Республікою і опублікованого в порядку, встановленому законом, за винятком випадків, коли рішення про захист цих прав і свобод ухвалює інший суд. Згідно із ч. 3 цієї ж статті Конституційний Суд може своїм рішенням, яким задовольняє скаргу, присудити відповідну грошову компенсацію особі, чиї права, передбачені частиною 1, були порушені [19].

У результаті розгляду конституційної скарги на індивідуальний акт відповідно до ч. 2 ст. 133 Закону Словацької Республіки «Про Конституційний Суд Словацької Республіки та внесення змін і доповнень до інших законів» (далі – «Закон про Конституційний Суд Словацької Республіки»), Конституційний Суд скасовує рішення або дію, що призвели до порушення основних прав і свобод скажника. Конституційний Суд також скасовує втручання, що призвело до порушення основних прав і свобод скажника, якщо це не суперечить природі втручання. Водночас з ч. 3 ст. 133 впливає, що одним з повноважень Конституційного Суду в разі задоволення конституційної скарги є присудження справедливої грошової компенсації за умови заявлення відповідної вимоги. У статті 135 Закону про Конституційний Суд Словацької Республіки передбачається, що в разі присудження справедливої грошової компенсації Конституційним Судом державний орган, який порушив основні права і свободи скажника, зобов'язаний виплатити скажнику справедливую грошову компенсацію протягом двох місяців з моменту набрання рішенням Конституційного Суду законної сили. Невиконання цієї вимоги

відповідним державним органом у вказаний строк має наслідком збільшення розміру присудженої компенсації на 5 % за кожний рік або частину року затримки, до моменту її виплати [21].

Проведене дослідження з урахуванням досвіду зарубіжного правового регулювання дає змогу сформулювати такі висновки.

1. З огляду на частину третю статті 8 та статті 56 Конституції України, виконання позитивного обов'язку держави, що слідує із частини третьої статті 152 Конституції України, є можливим без ухвалення окремого закону, який би на виключних засадах регулював відносини щодо відшкодування шкоди, заподіяної неконституційними актами і діями [22, с. 135].

2. Шляхом удосконалення чинних законодавчих норм для ефективного усунення наявної правової прогалини може бути внесення змін до окремих нормативно-правових актів (Цивільний кодекс України, Закон України «Про Конституційний Суд України»).

3. При конструюванні правил нового спеціального делікту щодо відшкодування шкоди, заподіяної неконституційними актами в Цивільному кодексі України, доцільним убачається розуміння застосування неконституційного акта до особи як безпосередньої причини заподіяння шкоди, що опосередковано може досягатися шляхом використання текстовальних підходів статті 56 Конституції та частини 1 статті 1173 Цивільного кодексу України в частині визначення способу заподіяння шкоди. Альтернативно, у разі відмови від закріплення нового спеціального делікту таке розуміння пропонується закріпити при уточненні (розширенні) правила спеціального делікту, передбаченого статтею 1175 Цивільного кодексу України.

4. Досвід окремих європейських держав (Республіка Хорватія, Словацька Республіка) передбачає можливість присудження грошової компенсації конституційним судом. Так, відповідне повноваження суду в Республіці Хорватія виводиться із частини 5 статті 31 Конституційного закону, яка є подібною до частини 1 статті 97 Закону Укра-

їни «Про Конституційний Суд України» № 2136-VIII [23], а в Словацькій Республіці воно прямо передбачається для випадків задоволення конституційної скарги у разі заявлення відповідної вимоги.

5. У контексті регламентації повноважень органу конституційної юрисдикції щодо відшкодування шкоди, завданої неконституційними актами та діями, доцільним є оновлення положень Закону

України «Про Конституційний Суд України» № 2136-VIII шляхом надання можливості Конституційному Суду України визначити особливості порядку відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої актами та діями, що визнані неконституційними, як це передбачено в частині 4 статті 64 проекту закону України «Про конституційне провадження» № 4533, підготовленого до другого читання зі змінами [24].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 09.09.2025).
2. Рішення Конституційного Суду України від 7 жовтня 2009 № 25-рп/2009 в справі № 1-32/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v025p710-09#Text> (дата звернення: 09.09.2025).
3. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України від 7 квітня 2021 року № 1-п(II)/2021 в справі № 3-333/2018(4498/18). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va01p710-21#Text> (дата звернення: 09.09.2025).
4. Approaches to compensation for damage caused by unconstitutional law in Eastern Europe / Berestova I., Pervomayskiy O., Sharkova H., Artiukhova V., Kolomiitsev P. ASIA LIFE SCIENCES. Supplement 22(1): 1–18, 2020. URL: <https://repository.ndippp.gov.ua/bitstream/handle/765432198/797/5258-10-Berestova%20et%20al-proof.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 09.09.2025).
5. Юрій Барабаш. «Засіб захисту прав vs юридична визначеність» як дилема вітчизняної офіційної конституційної доктрини в контексті функціонування інституту індивідуальної скарги. *Український часопис конституційного права*. 2020. №4. С. 47–60. URL: <https://www.constjournal.com/wp-content/uploads/issues/2020-4/pdfs/2-yurii-barabash-zasib-zakhystu-prav-yurydychna-vyznachenist-yak-dylema-vitchyznianoj-ofitsiinoj.pdf> (дата звернення: 09.09.2025).
6. Олександр Водянніков. Неконституційні акти та відповідальність держави: між нормами конституції та судовою практикою. *Чи є дієвим право людини без права на його ефективний захист: питання відшкодування за порушене право внаслідок визнання акта неконституційним*: зб. матеріалів Міжнар. семінару-практикуму (м. Київ, 22 листопада 2024 р.) / Касац. адмін. суд у складі Верховного Суду. Харків : Право, 2025. С. 198–220.
7. Борденюк В. В. Деякі питання відшкодування державою шкоди, завданої актами та діями, що визнані неконституційними: цивільно-правовий аспект. *Нове українське право*. 2024. Вип. 6. С. 26–32.
8. Микола Козюбра. Відшкодування державою шкоди, завданої фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними: концептуально-методологічні підходи. *Чи є дієвим право людини без права на його ефективний захист: питання відшкодування за порушене право внаслідок визнання акта неконституційним*: зб. матеріалів Міжнар. семінару-практикуму (м. Київ, 22 листопада 2024 р.) / Касац. адмін. суд у складі Верховного Суду. Харків : Право, 2025. С. 37–41.
9. Дмитро Терлецький. Відшкодування шкоди, завданої актами, що визнані неконституційними: *Salus populi suprema lex esto*. *Чи є дієвим право людини без права на його ефективний захист: питання відшкодування за порушене право внаслідок визнання акта неконституційним*: зб. матеріалів Міжнар. семінару-практикуму (м. Київ, 22 листопада 2024 р.) / Касац. адмін. суд у складі Верховного Суду. Харків : Право, 2025. С. 52–56.
10. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 19 березня 2025 року в справі № 300/2457/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125967361> (дата звернення: 09.09.2025).

11. Цивільний кодекс України від 16.01.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 09.09.2025).
12. Юрій Ключковський. Проблеми захисту права, порушеного застосуванням неконституційного закону. *Чи є дієвим право людини без права на його ефективний захист: питання відшкодування за порушене право внаслідок визнання акта неконституційним*: зб. матеріалів Міжнар. семінару-практикуму (м. Київ, 22 листопада 2024 р.) / Касац. адмін. суд у складі Верховного Суду. Харків : Право, 2025. С. 43–50.
13. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 24 липня 2025 року в справі №320/5355/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129104527> (дата звернення: 09.09.2025).
14. The Constitutional Act on the Constitutional Court of the Republic of Croatia. URL: https://www.usud.hr/sites/default/files/dokumenti/The_Constitutional_Act_on_the_Constitutional_Court_of_the_Republic_of_Croatia_consolidated_text_Official_Gazette_No_49-02.pdf (дата звернення: 09.09.2025).
15. Slavica Banić. Monetary satisfaction and other types of indemnities in the Decisions of the Croatian Constitutional Court - insurance of the fair balance between interests of the state and rights of individuals. *Чи є дієвим право людини без права на його ефективний захист: питання відшкодування за порушене право внаслідок визнання акта неконституційним*: зб. матеріалів Міжнар. семінару-практикуму (м. Київ, 22 листопада 2024 р.) / Касац. адмін. суд у складі Верховного Суду. Харків : Право, 2025. С. 103–108.
16. Ewa Bagińska (ed), *Damages for Violations of Human Rights: A Comparative Study of Domestic Legal Systems Ius Comparatum – Global Studies in Comparative Law Vol 9* (Springer International Publishing AG Switzerland 2016). 486pp.
17. Το Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας (ΣΥΝΤΑΓΜΑ). URL: <https://www.cylaw.org/nomoi/enop/non-ind/syntagma/full.html> (дата звернення: 10.09.2025).
18. Increasing the efficiency of the Supreme Administrative Courts' powers. Seminar organised with the support of the European Commission. URL: <https://aca-europe.eu/seminars/Brussels2012/Cyprus.pdf> (дата звернення: 09.09.2025).
19. Ústava Slovenskej republiky. URL: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/1992-460#cl46> (дата звернення: 10.09.2025).
20. Zákon o zodpovednosti za škodu spôsobenú pri výkone verejnej moci a o zmene niektorých zákonov. URL: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2003-514> (дата звернення: 12.09.2025).
21. Law of 24 October 2018 on the Constitutional Court of the Slovak Republic, amending and supplementing certain other laws. URL: https://www.ustavnysud.sk/documents/20121/78498/314_2018_Law.pdf/fd28e16a-ac14-9e9d-7e34-c6e295fe50c1 (дата звернення: 10.09.2025).
22. Вадим Карнаух. Відшкодування шкоди, завданої особі неконституційним (незаконним) актом: досвід правового регулювання окремих європейських держав. *Чи є дієвим право людини без права на його ефективний захист: питання відшкодування за порушене право внаслідок визнання акта неконституційним*: зб. матеріалів Міжнар. семінару-практикуму (м. Київ, 22 листопада 2024 р.) / Касац. адмін. суд у складі Верховного Суду. Харків : Право, 2025. С. 130–137.
23. Про Конституційний Суд України : Закон України № 2136-VIII від 13.07.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text> (дата звернення: 12.09.2025).
24. Про конституційне провадження : проєкт закону України № 4533 до другого читання зі змінами від 10.09.2021. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70729 (дата звернення: 12.09.2025).

Стаття надійшла у редакцію: 10.08.2025

Стаття прийнята: 02.09.2025

Опубліковано: 27.10.2025